

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

Ի ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 8

1862

ՕԳՈՍՏՈՍ 1

ՀԱՅԱԴԻՐ

1-7 Նաւասարդի. 11-17 Օգոստոսի

Տօնք Նաւասարդի. — Պատկեր Տիրամօրն

Հայոց սրբազան տարեգլխին՝ բնու-
թիւնն ծաղկաթիթիթ ծիծաղով կեն-
դանացնէ զմարդիկ. իսկ քաղաքական
տարեգլխին, որ է Նաւասարդն (օգոս-
տոս) գրեթէ խամրած թուամած ինքն
կենդանանայ ի մարդկանէ: Տարւոյն
տաքագոյն ամիսն՝ Հայոց բարեկեն-
դանն էր, կաղանդ էր. կրօնական, զի-
նուորական և աշխարհախումբ հան-
դէսներով՝ բարձրատափք, լեռնահո-
վիտք և հովոյք Հայոց գարնանման
գեղեցկանային. երկրիս կենդանագոյն
կեդրոնն կ'երևար Հայաստան: Բազ-
մաթիւ ի դասս ժողովրդեան հողա-
դործք՝ մեծ աշխատութիւն մը չունե-
նալով այս եղանակիս, կրնան ցորե-
կուան տաքը անցընել իրենց և բնու-
թեան ինամած հովանեաց ներքև,
ուր կու դիմեն ի քաղաքաց այլ ա-

րուեստաւորք, զօրականք և ազատա-
զունք: Եթէ դու այլ, Հայկակ, բաղդ
ունիս այդոնց մասնակից ըլլալու, բա-
րով գոհով վայելես. ապա թէ ինծի
պէս զրկուած ես բնութեան դալար ա-
ռազաստներէն, հովերէն զովերէն, հով
տէն և սարէն, դիտէ զանոնք քու մե-
նարանէդ: Եթէ, ինչ գոհ և հան-
դարտ ոմանք նստած պզտի ձեռագործի
մը կու պարապին, քան թէ կ'աշխա-
տին. ոմանք կու խաղան, կու խօսին.
մէկն խոտերուն վրայ՝ երկրնցեր քուն
կ'ըլլայ, մէկ այլն ջրերուն եզերքը կու
զովանայ. ուրիշ մը՝ քիչ մը փիլիսոփայ
կամ մեղամաղձիկ՝ առանձին չքի մը
տակ կամ առուի մը գլուխը նստած՝
կու կարգայ կու մտածէ. հոս տղայք
կու ցատքըտեն, կու գլորին, կու պառ-
կին. հոն ամբողջ ընտանիք մը առանց

սփռոցի սեղանի մը վրայ կու ճաշէ . այս կողմը երկու բարեկամք՝ երբեմն ծանր երբեմն թեթեւ խօսին . այն կողմը՝ երկու սիրելիք իրենց կարծած ամենակարեւոր բանին վրայ կու խօսին , և 'ի հարկէ անանկ ձայնով մը՝ որ մենք չի լսենք : Հոն բանակած է այրարատեան աստուածահրաւէր գունդն այլ ազգային աշխարհապահ զինուորք 120,000⁶ չափ ժողոված ըստ աշխարհաց և նախարարութեանց հայոց , իրենց իշխանաց և հայոց թագաւորին հետ , կատարելու Նա-ասարդի փոխերը . տօնք աստուածոց պահապանաց , յիշատակք քաջաց նախնեաց , մրցանք կործաց , խաղք և վայելք հասարակաց . զոր 3000 տարւոյ չափ կատարեցին մեր ըստ աշխարհի երջանիկ նախնիքն , թնդացին դոփեցին Ռազրեանդայ տափերու և բլուրներու վրայ , մինչև ծածկեցան անոնց տակ : Եւ երբ հայկայ և Վահագնի օրերուն խորհրդակատար քրմապետաց տեղ՝ փոխանակեցին խաչապսակ քահանայապետք , մեհենաց վրայ եկեղեցիներ կանգնեցին . բայց անոնց չորս դին և դուրսը նոյնպէս մնաց . բնութիւնն իր կերպարանքը չիփոխեց , ազգն իր հանդէսները չիփոխեց . այլ սրբեց տօները , և փոխանակ դից՝ նուիրեց ճշմարտին ըստուծոյ և նահատակաց նորա : Վրեթէ անկարելի էր՝ որ Վ. Վրիգոր զհայս 'ի հեթանոսութենէն դարձնելով 'ի քրիստոնէութիւն , այն հին մեծահանգէս աշխարհաժողով զբոսազուարճ օրերը՝ անհանգէս անյիշատակ թողու . ուրեմն թէ ինքն և թէ իր հետեողքն՝ անոնց իւրաքանչիւրին տեղ՝ կերպով մը նման և յարմարագոյն սուրբ տօներ և եկեղեցոյ յիշատակներ կանգնեցին : Ընչուան որ քրիստոնէութիւնն աղէկ մը ամրնալով և ժամանակի երկարութեամբ հին սովորութիւնք խափանելով , կրցան յետագայ առաջնորդք՝ այն եկեղեցական տօնից օրերն այլ պատշաճապէս փոփոխել , շատն այլ դարձեալ նոյն առաջին հեթանոսութեան տօնից օրաթուին թողուլ :

Նաւասարդի նախընթաց հինգ օրերուն սկիզբը (որ Ա-եւեայ կ'ըսուին) նուիրեալ էր Վարդաթղի Վարդափառ դիցուհւոյն ԱՍՏՂԸԿԱՆ , որոյ փոխան հայրապետն հայոց կարգէց զԱՆՐԴԱՎԱՌ . որէ տօն Պայծառակերպութեան Վրիստոսի , զոր քան զամենայն ազգ պայծառապէս տօնեն հայք մինչև ցայսօր : Իսկ նաւասարդին առաջին օրն (11 օգոստոս) որ է քաղաքական տարեգլուին հայոց , ազգին ամենէն մեծ պանծալի , սրբազան օրն էր , և հանդէսքն շատ օրեր կու տուէին , պէսպէս յիշատակներով , որք միով անուամբ Ամանորայ կ'ըսուէին , իբրև սրբազանեալք յատուկ ըստուծոյ մը . քաղաքօրէն այլ համաշխարհական կամ աշխարհաթողով կ'անուանէին . վասն զի ուրիշ տօներէ աւելի կատարուէին , բազմութեամբ մարդկան , որք յամէն գաւառաց կու գային ժողովէին Ռազրեանդայ բարձրաւանդակաց վրայ . թագաւորն իր այրարատեան չորս բիւր գրնդոփն , նախարարք ութ բիւր գումարտակօք , 600 գաւառատեարք և 400 գահակալ իշխանք , բազմութիւն կրօնական աւագ պաշտօնէից , ամէնքն իրենց սեպուհներով , պաշտօնէիք , ճորտերով . որով միայն քաղաքական , զինուորական և կրօնական ազգային հանդիսացեալք իրենց մարդիկներով , քանի մը բիւր կ'ըլլային զատ 'ի հասարակ զօրականէն : Իսկ բազմութիւն ազնուաց և ռամկաց՝ քանի մը միլիոն պիտի ըլլային :

Ինչ էր այս հայոց համաշխարհական տօնից պատճառն . — քեզի անծանօթ չէ , հայկակ , որ նախ հին նաւասարդն կամ տարեմուտն էր . որոյ սկիզբն և անունն անգամ մթութեան ամպոց մէջ ծածկուած է , որք ինչուան լոյս տապանակիր գաղաթը և դարբ կու բարձրանան . Նա-ասարդն որ հին հնդիկ և զանդիկ լեզուաւ Նա-ասարդա ստուգաբանի , այսինքն Նոր-արդի , նոյն հին ազգին աւանդութեամբ , յիշեցնէ ջրհեղեղի յիշատակն այլ . Սաբաթա որ և Սաբասլարի մեծի Պրահմայ աստուածոյն դուստր և կինն ճանաչի , և ջրոց գիցու-

հի, ոստիկան աղբերականց և գետոց .
ապա, ք, Վաւասարդի օրերը՝ կ'ըլային
պէսպէս ջրախաղք, իբրև տօնք ջրոց
կամ յիշատակ ջրհեղեղին և փրկու-
թեան մարդկան տապանաւն 'ի լերինս
Ղարատայ . ուր մինչև ցարդ կատարին
յայն կողմն բնակող այլազգեաց : Իսկ
մերազնեայք հիմա վարդավառին օրը
կատարեն ջրոց հանդէսն այլ, որպէս
յայտնի է ամէնուն . ք, տօն էր յի-
շեալ Ամանորայ տօնաբեր Դից, զոր բերոց
և առատութեան իննամակալ չաս-
տուած մը կարծեմք . և կամ ք, չաս-
տուածահայրն Արապդ և Անահիտ տի-
կինն . վասն զի ասոնց տօնն այլ մաս-
նաւորապէս առաջնոյն՝ այսօր կատա-
րէր : Եւ չաստուածներէն զատ ուրիշ
շատ դից մեհեանք այլ կային Վագրե-
ւանդայ մայրաքաղաքին կամ գլխաւոր
բնակութեան տեղ, որ և այն կ'ըսուէր
Բաֆաան, այսինքն չաստուածոց-քա-
ղաք կամ շէնք . իւրաքանչիւր դից
սեղանք կամ մատրունքն այլ բազին
կ'ըսուէին . և այս բազնեայ բազմութե-
նէն ոչ միայն աւանն, այլ թուի թէ և
գաւառն ողջոյն իր անունն առած՝ է Բաֆ-
եանդ . իբրև բազարանաց բազարան,
այսինքն բուն աստուածարան : Իսկ
հետ դիւցազունք և դիցանուէր կամ
սրբազան անձինք այլ հոն իրենց արժա-
նեաց համեմատ բազին ունէին, ինչ-
պէս որ կու վայլէր այլ՝ նաւասարդի տօ-
ները ամենախումբ համաշխարհական
ընելու համար : Եւ չգիւցանուէր և
պաշտելի անձանց մէկն էր, է . Մաթան
մեծ քրմապետն, բարեբաստ թագաւո-
րին Բ Ղրտաշիսի շատ որդւոց մէկն .
զոր ոմանք յեղբարցն սպանին, ոմանք
այլ մեծարեցին . ասոնցմէ էր Տիգրան
Գ, որ երբ թագաւորութեան հասաւ
յետ իր Ղրտաւազդ և Տիրանեղբարցն,
Սաթանայ գերեզմանին վրայ դիցա-
վայել բազին մը շինեց, քովն այլ հիւ-
րանոց կամ իջեվան, ուր ձրի բնակին
անցորդ ուխտաւորք, և վայելէն Սա-
թանայ նուիրած զօհերէն : Տիգրանայ
որդին Ս աղարշ՝ այլ աւելի պատուեց
քրմապետ հօրեղբօր յիշատակը, և նա-

ւասարդի ամանորայ տօները այլ աւելի
աշխարհախումբ հանդիսիւ կատարել
կու տար . որով այս տօնից գլխաւոր
կարգադիր կրնայ ըսուիլ . . . Վայց մինչ
դեռ Տիգրան և Ս աղարշ այսպէս եղ-
բայրասպան Սաթանայ վրէժը խրնդ-
րէին, սպանողն (և ինքն իսկ սպանեալ)
Ղրտաւազդ՝ յետ մահուն անգամ
միմռայր սպաննայր նոր վրէժ ինպրեւ
և աշխարհախումբ տօնը համաշխար-
հական սուգ դարձրնել, և տարւոյն
հետ բոլոր աշխարհս այլ վերջացրնել
տակն ու վրայ ընել : Եւ Ղրտաւազդ՝ ան-
դրանիկ Ղրտաշիսի և Սաթանեան, տը-
ղայութենէն՝ ի վեր բոլոր կեանքը խեն-
թուկ մենթուկ անցուց մոլութեամբ և
յանդգնութեամբ, մինչև ժողովուրդն
իրեն Շէրաբ կանչէր . անանկ որ հայրն
գրեթէ սրտացաւէ մեռաւ, և մեռ-
նելու ատեն, (առասպելք մեռնելէն
ետեւ կ'ըսեն) անիծեց զնա, որ երբ
որսի ելնէ՝ “յազատն 'ի վեր 'ի Սա-
սիս”, Վաջերն (գէշ ոգիներ) բռնեն
զինքն և տանին լեռան վերի կողմը
մութ վհի մը մէջ պահեն . և այնպէս
այլ եղաւ կ'ըսեն . թագաւորէն քիչ
վերջը որսի ելնելով Սասեայ վրայ՝ Ի-
նոյ գետակին աղբերց քով ձիով հան-
դերձ ընկաւ Սասեայ վհին մէջ, և
Վաջերն երկաթի շղթայիւ կապեցին
զնա . բայց իր երկու որսի շներն քովէն
չզատուելով անգաղար երկաթները կու
կրծեն մաշեցնեն . անանկ որ տարւոյն
վերջի օրը մազի բարակութեան և կոտ-
րելու կու հասնի . բայց նաւասարդին
օրը դարբինք և ամենայն արուեստա-
ւորք իրենց սալը և գործիքը կու զար-
նեն . այն ձայնէն երկաթները նորէն
կու հաստընան, Ղրտաւազդ իր շղթա-
ից մէջ գերի մնայ, աշխարհս այլ ա-
նոր աւերմունքներէն ազատ : Եւ հայս
այլ ք յիշատակ մ'է նաւասարդի . զոր
և յետ 300 տարւոյ՝ յիշելով սնակար-
ծիք ոմանք 'ի քրիստոնէից, ոչ միայն
նաւասարդին օրը, այլ և ամէն կիւրա-
կի օրեր՝ սալերնին գործիքնին կու զար-
նէին, որ զօրանան շղթայք շփացած
Շ աղարին :

Լյուսամէն յիշատակներէ վերագոյն
և հնագոյն և տօների յիշատակ այս օ-
րուանս էր, է մեր շատ հեղ յիշեալ
ՀԱՅԿՆ • մեր ազգին նախահայրն, և
այնով՝ ազգերնուս ձևանալն, յաղթու-
թեամբ ազատելով ՚ի Ռեյայ բռնու-
թենէն: Ուրիշ տեղ քեզի ցուցած եմ
որ թէ ազգային աւանդութիւն, թէ
Վաղգէացոց հին պատմութիւն, թէ
մեր տօմարական տարեհաշիւք և թէ
աստղաբաշխականք անգամ միաբան
ցուցնեն, այս մեծ և ամենապանծ տօ-
նիս սկզբնաւորութիւնը ՚ի 11 օգոստո-
սի, 4354 տարի յառաջ քան զայս տա-
րի • չկայ ազգ մը որ այսչափ ստոյգ հին
և այսչափ պանծալի յիշատակ մը ու-
նենայ, վասն որոյ կրնամք անուանել
զսա բուն Օր հայկական և Տօն ազգային •
որ այնքան երկար ժամանակէ դար վար
իջնելով բարձր լերան գլխէն իջած
ձեան հիւսիսնման, վերոյիշեալ յետին
յիշատակները վրան աւնելով՝ այլ ա-
ւելի մեծցեր է: Հայկայ մեծ քաջու-
թեան և անուան համար էր որ իր յա-
ջորդքն՝ նաւասարդի օրը իրենց ազգին
ոյժը ներկայացնող կտրիճ՝ զօրաց աշ-
խարհագումար հանդէսներ կ'ընէին •
և այն մեծ անձին անունը մեր սուրբ
Հալք և թարգմանիչք իրենց հեթա-
նոս հարց պատուադրութեանը հետեւե-
լով՝ աւելի սրբացուցին և անմոռանալի
ըրին, երկնից համաստեղութեանց և
աստուածաշունչ զրոց մէջ դրոշմելով,
ուր ուրիշ ազգք Որիոն դիւցազնը և
աստղը կու յիշեն: Վանի որ ազգային
ինքնագլխութիւն կար՝ այս և այսոր
հետ միացեալ յիշատակք կրկնուէին
և հնչէին քրիստոնէութեան դար ու
կէս տիրած ատենն, որչափ որ քրիստո-
նէութիւնը կրնար յիշել • և որպէս զի
բուն սրբազան կամ եկեղեցական տօն
մը դառնայ, հայրն մեր Առաւորիչ
գրեթէ ամէն տօներէ առաջ այս օրս
նուիրեց Ս. Կարապետին Յովնանու և
Աւանափինէայ եպիսկոպոս վկային, որոց
նշխարքը բերաւ ՚ի Կեսարիոյ և ՚ի Սե-
բաստիոյ • և նախ ՚ի Տարօն գաւառ գա-
լով ու անոր կռատունները ջնջելով,

Լյուսամէն յայտնութեամբ՝ անոնց տեղ
չինեց բերած սրբոց մատուռներ, եկե-
ղեցիներ և վանքեր, որոց մէջ ամենէն
նշանաւորն է Մշուս առաքան ըսուած Ս.
Կարապետին: Տարօնոյ երկիրն, սահմա-
նամերձ Ղազըւանդայ, ուսկից կ'ըն-
դունի զԼյուսամէնի գետն, անոր պէս
այլ մեհենազարդ կրօնական երկիր
մ'էր, և տեղի հանդիսից • ինքն այլ
ունէր իր Ղազաւանն՝ Յաղպիշա կամ
Յաղպիշ Գեղի անուանեալ, որ է ըսել
զօհերու տեղ, իր շատ մեհենաց և
բազնաց համար: Առաւորիչ այնքան
սուտ և փնասակար հանդէսներ խափա-
նելու համար՝ պատուիրեց թագաւո-
րական հրամանաւ, որ այնուհետեւ նա-
ւասարդի հեթանոսական յիշատակաց
տեղ՝ նոյն տարեմտին օրը՝ կատարուի
այս երկու սրբոց յիշատակն, քաղաքա-
կան հանդիսից մէջ առաջինին պէս:
Լյուսպէս հին և անսուրբ սովորու-
թիւնք դադրեցան • իսկ երբ Հայոց
ինքնիշխանութիւնն այլ վերցուեցաւ,
քաղաքական ազգային հանդէսք այլ
դադրեցան, որով այս սրբոց տօնքն այլ
ուրիշ շարժական տօնից կարգը մը
տան: Բայց Նաւասարդն, այսինքն Հայ-
ոց քաղաքական տարեմուտն, 44 դարէ
վեր միշտ դառնալով՝ Հայկայ աստեղ
բարձրանալուն օրերը՝ անխափան կու
յիշեցնէ մեր ազգային և հայկական օրը,
զոր և արժան է մեզի՝ որ վիճակի մէջ
այլ ըլլանք՝ անոր յարմար յիշել, տօ-
նել և հանդիսացնել անմոռաց, որ-
չափ որ ազգի և Հայու անուն և լեզու
պահեմք:

Տարեգլխէն երկու շաբաթ ետեւ,
նաւասարդի 15ն, հին Հայագիրն մեծ
աշխարհախումբ տօն մ'այլ նշանակէր,
Հայաստանի ամենէն սիրելի և ամենէն
մեծ խնամակալ պահապանին, որ էր
գիցուհին ԱՆԱՏԻՏ, մեծապէս պա-
տուեալ և պաշտեալ ՚ի Հայոց քան
յայլ ազգաց • մինչև ոսկիէ արձաններ
կանգնէին անոր յԱրիզա աւան ընդ
մէջ Սեծ և Փոքր Հայոց, ուր շրջա-
կայ ժողովուրդք այլ յուխտ գային,
ուր և մեծազօրն Տրդատ ազատելով

զհայրենիս 'ի Սասանեանց բռնութե-
նէն՝ համաշխարհական տօն և շնորհա-
կալութիւն մատոյց և իր հրովարտա-
կաց և խօսից մէջ կ'ըսէր. « Ս'եծի
„Նաճտայ տիկնոջ, որ է փառք ազ-
„գիս մերոյ և կեցուցիչ. զոր և թա-
„գաւորք ամենայն պատուեն, մանա-
„ւանդ թագաւորն Յունաց. որ է Տայր
„ամենայն զգասարութեանց, բարերար ա-
„մենայն մարդկան բնութեան, և ծը-
„նունդ է մեծին արին Ղրամազգայ...
„Ս'եծն Նաճիտ որով կեայ և կեն-
„դանութիւն կրէ երկիրս Հայոց...
„Խնամակալութիւն Նաճիտ տիկնո-
„ջէ „ (հասցէ ձեզ Հայոց)։ Այս տեղս
էր մեծ և բոան մէկնեանցն Հայոց Բաթա-
ւորացն. ուր պատուէր Հայաստանի Տի-
կինն, նաև յօտար ազգաց. կարծուե-
լով 'ի Ատինաց Տիւան (որ և աջ կող-
մէն կարդալով Նախտ կարդացուի). 'ի
Յունաց՝ Ղրտեմիս, 'ի Պարսից և մեր-
ձաւոր ազգաց մէջ այլ նոյն Նաճիտ
անուամբ ճանաչուէր. բայց ամենէն
աւելի Յունաց պարծանք Ղթենաս
ղիցուհւոյ նման ճանաչուէր. ինչպէս
Տրդատայ գովութիւնն յայտնէ, և
Պղատոն փիլիսոփայն այլ յայս կարծիս
էր. սակայն անոնց Ղրտեմեայ, Բաթե-
լացոց Սիւլիտտեայ, Փիւնիկեցոց
Եստարտայ, Լուսնի, Եստղկան, Հե-
րայի և այլոց զից այլ զուգական սե-
պուէր. միով բանիւ ամենայն աստուա-
ծական հաճոյ յատկութիւն ճանաչէին
Հայք յԱնահիթ Գիկին, և անոր համար
մեծապաշտօն պատուէին. յայն պաշ-
տօն հրաւիրէր Տրդատ և զՎրիգոր,
որ քիչ ատենէն զինքը պիտի հրաւիրէր
'ի մեծագոյն և 'ի սրբազան պաշտօն,
և անոր հաւանութեամբն՝ իջուցանե-
լով զՆաճիտ 'ի տիկնութենէ Հայոց՝
տեղը բարձրացուց զմիայն արժանին 'ի
պաշտօն յետ Եստուծոյ, զԵստուծա-
ծինն, արդարեւ երկնից և երկրի տի-
կին. և մեծահանգէս տօն մը կարգեց
'ի նոյն 15 նաւասարդի (25 օգոստոս).
զոր հին տօմարք Աւեփան տօն կու-
գրեն, և այլք՝ առանց որոշ յիշատակի՝
միայն եկեղեցւոյ և Եստուածածնայ

տօն. որ յետ ժամանակաց փոփոխե-
լով կամ խափանելով, մոռացուեալք
քաղաքական և անաստական հանդի-
սից, նոյն Եստուածամօր վերափոխման
տօնին հետ խառնուեցաւ, զոր Հայք
տօնեն ('ի կիւրակէի մօտ 'ի կէս օգոս-
տոսի. իսկ այլք 'ի 15 օգոստոսի, որ է
5 նաւասարդի)։

Այս տօնիս նախընթաց օրը, որպէս
յայտ է ամենուն, հիմա Հռոմէոս տօնը
տօնեմք, որ է Եստուածածնայ մայր եկե-
ղեցւոյն նաւակատիքը, և Եկեղեցւոյ
և Եստուածածնայ յիշատակ մը. զոր
նոյնպէս սահմանեց Ս. Լուսաւորիչն,
և հաստատեց 'ի 4 նաւասարդի (14 օ-
գոստ.) որ կամ իր տեսլեան օրն էր,
և կամ հաւանօրէն՝ ուրիշ հին հեթա-
նոսական տօնի մը օր, որոյ խափանիչ
դրուեցաւ Հռոմէոսն, ինչպէս Վարդա-
վառն այլ Եստղկան տօնին. և անոր
պէս այլ գեղեցկութեան, վայելու-
թեան և պաճուճանաց յիշատակ մը,
կամ դիցուհւոյ տօն մը գուշակել տայ
անունն։

Թուի թէ ուրիշ տօն մ'այլ կամ
թափօրի պէս հանդէս մը կար անկէ-
քանի մը օր ետեւ, նաւասարդի եօթին
(17 օգոստ.) ընդ մէջ Եմանորայ և
Նաճտի տօնից, որուն պատճառն ան-
ծանօթ է մեզի, բայց տեղը հաստա-
տուած է ՏՕՆ ՊԱՏԿԵՐԻ ՏԻՐԱՄՕՐԸ։
— Ի՛նչ զարմանալի փոփոխութիւն և
աննման յարմարութիւն։ Եստղկան և
Նաճտայ ոսկէծղի ոսկէձղլ ոսկիա-
մայր անդրեաց տեղ, փայտեայ խոշոր
անշուք պատկեր մը. բայց կերպարա-
նաճը անոնցմէ մեծ, աստուածային իս-
կուհւոյ մը, ոչ քեռ և դստեր կամ
կնոջ դից, այլ Մօր Աստուծոյ, և ան-
ամուսին մօր. որ է ըսել կին և կոյս.
միով բառիւ Կոստմայր. հրաշալի բան,
բոլոր հեթանոսաց իմաստութենէն
վեր. որք Եստղկայ և Նաճտայ նման
մենասէր կոյսերը առին իրենց շնորհա-
ցը համար դարձուցին 'ի բող և 'ի բովը
կանայս. քրիստոնեայն՝ կուսի մը գերա-
գոյն շնորհք իր յաւերժ կուսութիւնը
ճանչնալով՝ հաւատաց զնա մայր Ես-

տուծոյ, և միայն միայնոյ Մատուծոյ. ուրով և միայն Տիրուհի երկնից և երկրի. — Բայ տօնս հնագոյն է քան զՎրիգոր Լուսաւորիչ, և ըստ բարեպաշտ և ընդունելի աւանդութեան՝ հաստատեալ ՚ի Ղարդուղիմեայ առաքելոյ. որ զրկեցաւ ՚ի տեսութենէ Տիրամօրն անոր ննջմանը ատեն, բայց բաղդաւոր եղաւ անոր սկզբնակերտ պատկերը ժառանգելու, և բաղդաւոր բրաւ զՀայս անոնց ժառանգեցնելով, Բայ պատկերս քանդակեր և նկարեր էր Յովհաննէս աւետարանիչ, և Տիրամայրն դնելով ՚ի վերայ երեսացն օրհնէր և թողեր յիշատակ առաքելոցն և աշակերտաց և ամենայն հաւատացելոց. զոր առաքեալք վասն միութարելոյ զՂարդուղիմէոս՝ անոր պարգևեցին. և նա իբրեւ տէրունական նշան մը հետը կու տանէր՝ ուր որ քարոզութեան կ'երթար յարեւել, ՚ի Հնդկաց մինչև ՚ի Հայս. և անով սուտ աստուածները կու վերցընէր, ճշմարտութիւնը կու հաստատէր. անով արեւու նուիրական աշխարհին մէջ (Խորասան) զարեւ խաւարցընելով՝ անոր բազնին սպասաւոր մոգերը՝ աշակերտեց ՚ի պաշտօն Բրեւգականն արդարութեան. և հետը բերաւ ՚ի Հայս և կարգեց առաջնորդ նոր ընծայ հաւատացելոցս. Սեր աշխարհին հարաւային արեւելեան կողմերը պտրտելով, եկաւ այն բարձր և անծանօթ Տօրոսի կողմերը, որք Բլթամարայ ծովուն պարատափը կ'անջըրպետեն ՚ի բարձրահովտէն Տիգրիսի. որոց վրայ ձմեռան զիզած բարդ բարդ ձիւներն ՚ի գարնան բազմավտակ հեղեղաջուր դառնալով, սաստիկ դնդընչ մամբ կու թափին թատերաձեւ լեռնապատ խորածորի մը մէջ և կ'երթան խառնուելու արեւելեան Տիգրիսի ծոցը, որ այն կողմէն կու բղխէ. Սաին և բռնութիւնն աւելի ահեղ տեսարան մը կ'ընծայէր այդ դժուարակիտ ահաւորատես կոհակացեալ լեռանց՝ քարաշէն ամպադիտակ բերդերով. որոց մէջ անուանի էին երկուքն, Կախաւար կամ Ագաւաւաւար և Գարբաւաւար. Բը-

նութեան և բռնութեան ահեղութեան վրայ աւելցուց կռապաշտութիւնն իր պատկառանքը և արհաւիրքը. յիշեալ գագաթանց մէկուն վրայ կազնած էր տիկինն Հայոց՝ Բնահիտ. բայց ոչ ինչպէս յԱրդնկայ՝ ծաղկանց և մարմանդից մէջ խաղով ծիծաղով նալելով, այլ իբրեւ տեղւոյն դժուարութենէն, ամառուան կայծակներէն և ձմեռուան սառամանիքներէն, ապառաժից ժանտութենէն՝ խոժոռած դժնէհայեաց դշխոյ մը կ'երևար. որոյ շանթերը կայծակները կու ցատքեցընէին խաբէ. բայ քուրմք, քարայրի մը մէջ քաշուած, ստէպ ստէպ մեծամեծ կռաններով սալեր սարեր զարնելով թնդացնելով և կայծ հանելով. Արշափ որ ահաւոր և դժոխեւանելի էր այս տեղս՝ այնքան այլ յաճախելի ուխտատեղի մը եղած ժողովրդեան. որ աւելի սոսկմամբ քան սիրով կու քշուէին գային հոս՝ իրենց ցաւերուն կամ իղձերուն համար ճարու ճարակ գտնելու. խաբէբայ քուրմք այլ կու տային անոնց աղտեղի դեղեր և ծրարներ, այլանդակ կոոց արձաններու ձեռքէ. Բնահիտ այս տեղս եկաւ Սառաքեալն Ղարդուղիմէոս Խորասանէ դարձած ատեն. և Տիրամօր պատկերն բաւական եղաւ ամէն բան դադրեցնելու. դարբնաձայն թնդմունքն լռեցին, կայծերն մարեցան, կուռքն կործանեցան, Բնահիտ անյայտ եղաւ. իսկ անոնց պաշտօնեայքն սրտմտած կ'ուզէին քարկոծել զառաքեալն և իրեն հետ եկող հաւատացեալքը. իսկ նա փոքրիկ խաչով մը ամէնուն յաղթեց, առաւ անկեց Բնահիտայ տեղ, և ամէնքը փախան, չիք եղան. և անկէ ետեւ այն խաչին երկրպագէին, մինչև յետ 250 տարւոյ Ս. Լուսաւորիչն եկաւ յարգութեամբ առաւ զայն՝ իբրեւ յիշատակ առաքելական, և հետը կու տանէր, ինչուան որ առանձնացաւ ՚ի Սեպուհ. յետոյ գարձեալ այս կողմերս բերին այն խաչը և կանգնեցին ՚ի վերայ գերեզմանի ահեղազօր թագաւորին Տրդատայ, մարմինը հոս փոխադրելով ՚ի Թորդանայ. Բայն ափափայ լեռներուն վրայ ել-

նեւ յաղօթս և յուխտ՝ չարաչար աշխատանք և սրաշօն էր. անոր համար Ս. առաքեալն իր հրաշագործ Տիրամօր պատկերը պահեց այն լերանց ձեւացուցած խորածորին մէջ, ապահով ու ծածուկ խորշ մը, որոյ մօտէն կ'անցնի լերանց հոսանքէն ձեւացած Տիգրիս գետն. այն քարէ դարերուն մէջ իր ձեռքն փոքրիկ եկեղեցեակ մը շինեց ու հոն դրաւ հրաշալի Պատկերը. քովն այլ քանի մը խրճիթ կամ ծածկարան շինել տուաւ, և բոլորը մէկէն անուանեց ՀՈԳԵԱՑ ՎԱՆՔ. ուր բնակեցուց նորընծայ կուսանք, զորս 'ի Վողթն գաւառէ բերած էր հետն. և անոնց յանձնեց Տիրամօր պատկերը և մատուռը. իսկ նորահաւատ քրիստոնէից այլ հովիւ քահանաներ ձեռնադրեց, որք աւելի գաղտուկ կ'երեւային քան թէ կուսանքն: Եւ անց առաջնորդ էր Մաքիմ քոյրն Յուսկան կամ Յուհատայ, զոր առաջին հայրապետ կրնամք անուանել. որ և յետ շատ տարիներու ուզելով բոլորովին առանձնացեալ ապրիլ թողուց Հոգեաց վանքը, և գետոյն դիմացի կողմը անյնելով, քարայրի մը մէջ խցիկ մը շինեց, հոն ձգնեցաւ, հոն մեռաւ և թաղեցաւ: Իսկ իրեն տեղ մայրապետ դրաւ զԱննա, Որմզդատայ կամ Սաղգատայ և Սաքովորի քոյրը. որ նոյնպէս քանի մը տարի հոգալով կուսաստանը և վանքը, յետոյ առանձնացաւ ուրիշ կողմ մը, Սարբնաքարի ձորոյն այն դին, և ինքն այլ հոն իր խրճիթին մէջ վախճանեցաւ. իրեն յաջորդ թողլով իր քոյրը Մարիա. որուն ուրիշներն այլ յաջորդեցին. և միշտ հաւատացեալք, թէ և սակաւաթիւ, մնացին հոն, ինչուան հայոց աշխարհօրէն դառնալն 'ի Վրիստոս: Ուսկից քանի մը տարի առաջ՝ Հռիփսիմեան կուսանք այլ եկան հոս ուխտի, և միսթարուեցան իրենց պէս գաղտուկ կեցող հաւատարիմներէն: Եւ յայտն անկոխ անտես քարերու սուրբերու մէջ ճշմարտութիւնը կու պահէին փափուկ կուսանք, մինչդեռ կայսերք և հսկայ թագաւորք կու հալա-

ծէին իրենց տիրած տեղերէն: Սակայն նալով որ հոս այլ չհասնի հալածանքն՝ Հռիփսիմեանք ստիպեցան թողուլ 'ի զգուշաւոր խաղաղութեան՝ իրենցմէ առաջ եկած Տիրամօր պաշտօնեաները և գնացին դէպ 'ի կողմն Սանայ: Իսկ երբ Ս. Լուսաւորիչ սկսաւ քրիստոնէութիւնը համարձակ տարածել, Հոգեաց վանքն այլ հոգեացաւ, լուսաւորեցաւ, հրաքննելով պայծառացաւ. որոց անձամբ ականատես վկայ ըլլալով սուրբ Հայրն մեր, ընդարձակեց վանքը և շինեց Ս. Խոն եկեղեցին. բայց առաքելոյն ձեռակերտ Տիրամօր տաճարիկը անարատ թողուց, նոյն ձեւով և մեծութեամբ, և նոյնպէս այլ մնաց գրեթէ ինչուան վերջը. բայց տեղն երթալով անուանի եղաւ, 'ի Լուսաւորչէ նորոգեալ. ուր յետ կուսանայ արք կրօնաւորեցան, և Հայոց անուանի վանորէից և ուխտատեղեաց և եպիսկոպոսարանաց մէկն եղաւ, և վանաց երէցն ու եպիսկոպոսն կոչուեցաւ Լուսաւորչի Պապիէրին առաջնորդ, որ նոյն է ընդ Հոգեաց վանաց. և երբեմն նոյն ընդ Լնձեացեաց եպիսկոպոսական աթոռոյն, որոյ առաջին 'ի պատմութեան յիշատակեալ եպիսկոպոսն է Լուսաւորչի Դ. դարու մեծին Լեւոնի օրերը: Եւ սուրբ հայրապետս այլ եկաւ հոս ուխտի և հետը բորոտներ բերելով բժշկեց Տիրամօր շնորհքովը, և հիւանդանոց մ'այլ շինեց ուրիշներու համար. որով երրորդ անգամ մեծ հաստատութիւն մ'առաւ սուրբ Պատկերին տօնն. զոր և յետագայ Հարք և եպիսկոպոսք հանդիսիւ կատարէին այսօրս (7 նաւասարդ, 17 օգոստ.) իբրեւ 'ի յիշատակի վերափոխման կուսին, որպէս թուի 'ի նոյն ինքն յառաքելոյն Լարթողիմեայ դրուած և հաստատուած 'ի Ս. Լուսաւորչէն: Ինչուան 'ի վերջին դարս յուխտ և 'ի պատուի մնաց Հոգեաց վանքն, և Պատկեր Տիրամօրն, որք հիմա նոր հետազօտութեան և լուսափայլութեան կարօտ են, քրիստոնէութեան հնագոյն և առաջին ուխտատե-

դէաց, կուսաստանաց և վանաց մէկն
ըլլալով. զոր այսպէս ստորագրէ ակա-
նատես քերդող ոմն Սոկացի (Ներ-
սէս) մեզմէ երկու և կէս դար առաջ:

Նըշխար փայտին որ շնորհեցաւ
Բարդուղիմեայ վիճակեցաւ:

.

Եկեալ յերկիրն Նձեացեաց՝

Եւ ի համբաւ քարի միջ,
Յոր էր աղուէն ամրացեալ յորջ,
Ընդ Նիսիտայ բնակէր տիկնոջ
Սարգախոշոջ կրօնապետ:

Վանդի փայլակն ի վայր անկեալ՝
Ի դարբընաց քըրայս արկեալ,
Օղեղն որ կազմէր ախտիւ խառնեալ
Յուռութուլունս մակարդացեալ:

Որպէս ի ճառքն պատմական
Ուսուցանէ մեզ միաբան,
Եւ զվիշապին հին մեքենայն
Կիպրիանոս այր սրբազան:

Օ՛ի հին վիշապն անդրը բունէր
Եւ կրօնին համաձայնէր
Բախմամբ թնդման ահ արկանէր,
Օնոսա յուշոյ միշտ խափանէր:
Իսկ արք տեղւոյն զերդ խելագար
Ընդ խոնէին գեգերաբար,
Թարախածոր առեալ ծըրար
Եւ կոչէին Վարբընաբար:

Յոր վայր հասեալ առաքելոյն
Փութով խափան առնէր գործոյն,
Վարբընաբար բախման թնդոյն,
Ար գործօնեայքն էին նիւթոյն:

Եւ զգիցամայրն խորտակեաց
Բզբունութիւն քակեալ դիւաց.
Վարանձաւէն յայն հալածեաց
Եւ սրբութեան տեղիք գործեաց:

Իսկ չար զինուորք գունդ առնէին
Ընդ հիւսիսի բարձու լերինն,
Սիրգս ի վիմաց յայն հոսէին
Ընդ այն և ճիչս արձակէին:

Բարդուղիմոս զայն տեսանէ
Բարձրաւանդակ լեառն ելանէ
Խաչ մի փոքրիկ անդ օծանէ

Վարիւ մի զքաջն արտահանէ
Օ՛ր և յետոյ սուրբն Վրիգոր
Օարձան՝ առեալ պահէր ընդ իւր,
Սն Տրդատայ մահուանն աւուր
Երեսին եդ պրսակաւոր:

Կանգնէ և անդ կրկին նշան,
Յըստորոտով լերինն յայն.

Կարկառակոյտ մի սուզական
Ձեռնագրրեալ ի մեծ արձան:

Եւ է տեղին յոյժ լեռնափակ
Պատեալ վիմօք երկնադիտակ,
Իսկ մէջ ծոցոյն հարթայատակ
Հոսանահերձ վհաքատակ:

Օ՛ի Տիգրիսին մեծի կայլակ
Որ յԱքենայ քառորդ վըտակ,
Յասմամբ խաղայ միշտ համարձակ,
Ընդ գոգ հովտին արագարագ:

Սերձ կանգնաւոր մեծ ամրոցին,
Որ Բաւաւուց քար կոչէին,
Ուստի լերանցն ջուրք հոսին
Եւ գետանան ստ գարնան մասին:

Վայ զաւիվայր առապարին
Ընցեալ ընդ հիմն տաճարին,
Ընդ արքային շիրմով պարին,
Ըլլա ի մի խառնեալ յարին:

Հիմն արկանէ անդ հաւատոյ
Ընդ խորանին կառուցելոյ:

Շինեալ յանուն կուսին հոգւոյ
Եւ պատկերին որ անդ սրբոյ:

Ընդ առաքեալ Բարդուղիմին
Կառուցանէ իւրով ձեռին
Փոքրը ձեւով զէկեղեցին
Եւ անուանէ Նորոս-ճածին:

Օ տեղին հոգւոյ-վան անուանէ
Եւ ի քրէր կանայս յանձնէ
Խրճիթ փոքրիկ նոցա շինէ
Եւ ի դերբուկսն բաժանէ:

Կացուցանէ զքոյրն Յուսհատայ
Սայրպետ կրօնից գըլուխ նոցա,
Օքոյրն Եւրմզկայ և Սաքովորայ
Եւ զայլ կանայսն յետ նոցա: